

مصطفی رحیمی دلواپس انسان و آزادی

دکتر سعید محبی

حقوقدان و پژوهشگر فرهنگ و ادب

ابوالفضل بیهقی، تاریخ‌گزار تیزبین و گزیده‌نویس در حوادث سال ۴۲۸ (ه. ق.) می‌نویسد: «سلطان مسعود غزنوی به من (خواجه عمید) گفت دو کیسه زر از خادم مخصوص خزانه بگیر و به بونصر بده و بگو این زرهاست که پدر ما - رضی الله عنه - (سلطان محمود غزنوی) از غزو هندوستان (جنگ هندوستان) آورده و بتان شکسته و بگداخته و پاره کرده... حلال تر مال هاست (بتهای هندوان که از طلا بوده، ذوب کرده و این زرها را ساخته) حلال بی شبهت باشد... شنیدیم که قاضی بوالحسن بولانی؛ قاضی بسُت و پسرش بوبکر، سخت تنگ دست‌اند. یک کیسه به پدر باید داد و یک کیسه به پسر تا خویشتر را ضیعتگی (مختصر مال و زمین) حلال بخردند و فراخ‌تر نتوانند زیست... من (خواجه بونصر) کیسه‌ها بستدم و نزدیک قاضی بوالحسن بولانی آوردم و حال باز گفتم. دعا کرد و گفت: این صلت؛ فخر است، پذیرفتیم اما باز دادم که مرا به کار نیست و قیامت سخت نزدیک است. حساب این نتوانم داد. بونصر گفت: سبحان الله! زری که سلطان محمود به غزو از بت‌خانه‌ها بیاورده باشد، قاضی همی‌نستاند؟! (قاضی بوالحسن بولانی) گفت: حال خلیفه دیگر است. خواجه با امیر محمود (غزنوی) به غزوها بوده و من نبوده‌ام و بر من پوشیده است بر طریق مصطفی (ص) بوده یا نه، به هیچ حال من این نپذیرم و در عهده نشوم...» بعد سلطان مسعود به این قاصد اصرار می‌کند و می‌گوید به قاضی بگو زرها را بگیر و به شاگردان و درویشان بده. باز هم قاضی بولانی نمی‌پذیرد. به پسر این قاضی می‌گوید لاقول تو بپذیر! او هم قبول نمی‌کند و می‌گوید «من فرزند این پدرم که این سخن گفت و آن چه دارم از اندک مایه حطام دنیا، حلال است و کفایت است». تا اینکه خواجه بونصر گفت: «بزرگا که شما دو تن پیدا و بگریست... و باقی روز اندیشمند بود و از این یاد همی‌کرد. دیگر روز رقعهای (نامه‌های) نیشبت به امیر و زرها باز فرستاد...»

دکتر مصطفی رحیمی را بیشتر در چهره‌ی یک روشنفکر و نویسنده و منتقد در حوزه‌ی اجتماعی و فرهنگی می‌شناسیم، اما شغل او قضاوت بود و به‌عنوان یک قاضی، نمونه‌ی بارز و روشن از قاضیانی بود که نسب به قاضی ابوالحسن بولانی می‌برند.

قضاوت، همواره شغل خطیر و وسوسه‌انگیزی بوده و هست. جان و مال و عرض مردم در دست قاضی است و به پشتوانه‌ی قانون یا شرع می‌تواند بر سرنوشت مردم اثر گذارد. معیار درستی و نادرستی عدالت و ظلم، مشروع و غیرمشروع و مجاز و غیرمجاز، یکسره در دست قاضی است. قاضی است که مفاهیم و اصول مجرد و انتزاعی حقوقی را که در لابه‌لای کلمات و جملات قانون، خفته‌اند، بیدار می‌کند و آن‌ها را به رفتار می‌آورد و قاضی است که با سرانگشت قوه تشخیص خود، پرده از رخسار قانون بر می‌گیرد و عروس عدالت را بر تخت می‌نشاند و چهره‌ی واقعی آن را - خندان و مهربان، یا عبوس و کف به دهان، یا آزادی بخش یا آزادی‌ستان - بر صفحه کاغذ نقش می‌زند.

مبادرت به قضاوت، علاوه بر کسب تخصص و دانش حقوقی، محتاج تربیت و تقویت ملکه‌ی عدالت و فضیلت است و این بسی دشوار است و جز از انسان‌های شریف و پاکدامن که جان خود را از کام ابلیس حرص و طمع در مال‌اندوزی برون آورده و از تلبیس قدرت و شهوت باز ستانده باشند، بر نمی‌آید. مصطفی رحیمی حقوقدان و نویسنده، بیگمان یکی از این کسان بود که شرف قضاوت را چند پایه بالاتر نشانده‌اند. شمار این قاضیان در آن روزگار، بس فزون بودند. دریغاً روزگاران...

مصطفی رحیمی، زاده‌ی ۱۳۰۵ خورشیدی در نائین است. در همین شهر، تحصیل کرد و سال آخر متوسطه را در اصفهان گذراند. به سال ۱۳۲۷ خورشیدی، از دانشکده‌ی حقوق دانشگاه تهران لیسانس حقوق قضایی گرفت. مدتی کارمند بانک ملی بود و یک سال بعد، یعنی ۱۳۲۸ به استخدام دادگستری درآمد و در شهرهای کوچک منطقه زادگاهش به‌عنوان قاضی مشغول به کار شد. مدتی در شهر کرد، رئیس دادگاه بخش بود. سپس به یزد و اصفهان رفت و بعد تهران آمد و قاضی‌علی‌البدل دادگاه

David H. Anderson. "Law-Making Processes, in UN System, Some Impressions, in Max Planck Yearbook of United Nations Law, Volum2, 1988, pp. 24-25 & notes.

پس از فوت استاد در تابستان ۱۳۵۰، رئیس کمیسیون در ۲۸ ژوئن ۱۹۷۱، در جلسه رسمی کمیسیون این خبر را اعلام و اظهار داشت: آقای متین دفتری حقوقدانان برجسته و رئیس جمعیت ایرانی طرفدار ملل متحد از ۱۹۵۷ تا ۱۹۶۱ عضو کمیسیون حقوق بین‌الملل بوده است. به این مناسبت از اعضای کمیسیون خواست تا برای بزرگداشت خاطره ایشان یک دقیقه سکوت کنند. در همان جلسه، آقای مصطفی کامل یاسین همکار سابق استاد، ضمن برشمردن صفات حمیده و نقش اساسی او در کمیسیون، پیشنهاد کرد که رئیس کمیسیون به‌نام کمیسیون، پیام تسلیتی برای خانواده‌اش ارسال دارد که به اتفاق آرا به تصویب و به اجرا گذارده شد (هوشنگ زندی، پیشین، صص ۲۹-۳۰ به نقل از Yearbook of ILC, 1971, Vol I, p. 257)

در مجموع، استاد به اشکال مختلف و با شرکت موثر در مجامع و کنفرانس‌های بین‌المللی، از جمله مجمع جامعه ملل، اتحادیه بین‌المللی، کمیسیون حقوق بین‌الملل، کنفرانس‌های ملل متحد برای تدوین حقوق دریاهای، کنفرانس‌های وین درباره روابط دیپلماتیک و کنسولی و کنفرانس وین درباره عهدنامه حقوق معاهدات نقش داشت. استاد علاوه بر اقدامات مترقیانه و تأثیرگذاری که در جهت اعتلای دادگستری نوین ایران انجام داد و مقام و موقعیت شایسته و ارزنده‌ای که به عنوان یک حقوقدان ایرانی در سطح بین‌الملل کسب نمود، در پیشبرد دانش حقوقی، اعم از حقوق داخلی و بین‌الملل نیز گام‌های بلندی برداشت. تدریس موفق دروس مختلف حقوقی طی بیش از ۳۵ سال در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران که حتی در مقام وزارت و نخست‌وزیری نیز آن را برای یک ساعت هم قطع نکرد (ایشان در سال ۱۳۴۹ در مرتبه استاد تمامی و به‌رغم عدم تمایل شخصی، به افتخار بازنشستگی نایل آمد)، مخصوصاً سمینارهای برپا دروس سازمان‌های بین‌الملل در دوره دکترا و درس آیین دادرسی مدنی را دانشجویان استاد هرگز فراموش نمی‌کنند.

خدمت علمی دیگر استاد در زمینه اعتلای دانش حقوق در ایران، تالیف کتب ارزنده‌ای از جمله، روابط بین‌الملل از قدیم‌الایام تا سازمان ملل، سیر روابط و حقوق بین‌الملل، حقوق بین‌الملل دریایی (با دریاها) از گروسیوس تا کنفرانس‌های ژنو، ترجمه کتاب مختصر حقوق بین‌الملل اثر پروفیسور آرتورنوس بام (زیر نظر استاد)، درس سازمان ملل متحد و نقش آن در حفظ صلح جهانی است (این کتاب در نوع خود و از آن جهت که مخصوص آموزش دانش‌آموزان دبیرستانی طراحی شده، بی‌نظیر یا حداقل کم‌نظیر است). استاد در این کتاب تشکیل دادگاه صوری یا تمرینی برای بحث و استدلال دربار دعاوی فرضی (Moot Court) را که امروزه در محافل آکادمیک بسیار معمول است و همچنین تشکیل مجالس و مجامع بین‌الملل «مدل» برای دانش‌آموزان دبیرستانی را پیشنهاد نمود.

به نظر اهل فن، مهم‌ترین و تأثیرگذارترین اثر استاد، کتاب گرانسنگ «آیین دادرسی مدنی» است که امروزه برای چندین بار توسط انتشارات مجد در دو مجلد چاپ و منتشر شده است. «این کتاب، بی‌شک جامع‌ترین و کامل‌ترین کتابی است که تاکنون در این زمینه نگاشته شده است و به اقرار همه استادان این علم، با وجود آن که قانون آیین دادرسی مدنی در چند مرحله، دچار تغییراتی گشته، ولیکن این کتاب هنوز از منابع اصلی آیین دادرسی محسوب می‌شود. با مطالعه این کتاب، پی می‌بریم که چه زحمتی را مولف متحمل شده و با چه دقت و تبحری این کتاب را به رشته تحریر در آورده است... این کتاب سابقاً در ۳ جلد از سال ۱۳۲۴ تا ۱۳۳۹ منتشر شده است.» (آیین دادرسی مدنی و بازرگانی، جلد اول، مجمع علمی و فرهنگی مجد، چاپ اول، ۱۳۷۸، سخن ناشر، صص ۵) علت موفقیتی که درباره کتاب آیین دادرسی مدنی از آن یاد شد را باید در سه علت جست‌وجو کرد: استاد خود در تهیه و تنظیم قانون آیین دادرسی مدنی نقش اساسی داشته است، مطالبی که استاد به‌عنوان مقدمه کتاب در باب نقش دادگستری در برقراری حکومت قانون به رشته تحریر در آورده بسیار عالمانه و بی‌همانند است. محور اصلی مطالب کتاب در واقع فلسفه وجودی آیین دادرسی مدنی است. در مجموع، استاد مردی به تمام معنا دانشمند، محقق، حقوقدان، متخصص و استادی گرانمایه و از همه مهم‌تر، یکی از شخصیت‌های بزرگ تأثیرگذار در اعتلای دانش حقوقی، اعم از حقوق ایران و حقوق بین‌الملل بود. یادش جاودانه و گرامی باد و خدایش قرین رحمت و اوسع خود قرارش دهد.

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شده به عشق ثبت است بر جریده عالم دوام ما

